

Iz zapuščine Angele Vode

LOJZ TRŠAN

Ker sta delo in osebnost Angele Vode, vodilne predvojne feministke, znanstvenice in publicistke javnosti manj znani, sem s tem prispevkom poskušal orisati oziroma osvetliti zlasti tiste plati njene, predvsem politične dejavnosti, ki so bile do sedaj večinoma neznane. K temu me je vzpodbudilo zlasti dejstvo, da sem pri pregledovanju arhiva občinskega odbora Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Ljubljana Center naletel na izredno obsežen življenjepis, ki ga je priložila kot prilogo k prošnji za vstop v omenjeno organizacijo. Ob tem pa naj pripomnim, da so njen vstop zavrnili. Svoji Angele Vode hranijo tudi njen dnevnik, ki ga je pisala po osvoboditvi, in kjer razkriva svoje "nepravoverno" videnje dogodkov in samosvojost. Tudi zaradi tega so jo po drugi svetovni vojni zaprli, po izpustu pa jo je takratna oblast skrbno nadzirala ter na različne načine onemogočala njeno dejavnost.

Angela Vode se je že kot dijakinja pridružila gibanju Preporod, ki je propagiralo osamosvojitve Južnih Slovanov in njihovo odcepitev od avstroogrške monarhije. Ko je bila učiteljica v Piričah, je zbirala podpise za Majniško deklaracijo, zaradi česar jo je župnik v Smedniku ovadil. Tako je izgubila učiteljsko službo in se zatem zaposlila v tovarni Samassa, ki so jo po prevratu 1918 nacionalizirali in združili s tovarno Žabkar in Tönnies v Strojne tovarne in livarne. Kot piše v svojem življenjepis, je 1919 z nekim tovarišem, ki je prišel iz Rusije, organizirala vse uradništvo v tovarni v delavski organizaciji Strokovni komisiji, kar je bil prvi primer združenja delavstva in uradništva v skupni organizaciji. Nad tem se je meščansko časopisje zgražalo. To se je še stopnjevalo, ko so se tudi uradniki v tovarni pridružili stavki, ki je trajala šest tednov. Čeprav se je končala uspešno, pa je Vodetova izgubila službo. Zatem se je pridružila Jugoslovanski socialdemokratski stranki, kjer so jo zaposlili kot administrativno tajnico. Leta 1920 so vsi zaupniki stranke iz Ljubljane in okolice izstopili in ustanovili komunistično Socialno stranko Slovenije. Pozive za izstop iz JSD, ki jih je podpisala Vodetova, so pošiljali tudi drugim krajevnim organizacijam po Sloveniji. Po zmagi protirevolucije na Madžarskem je v Jugoslavijo pribežal tudi Oto Schreyer, tajnik Bele Kuna, ki ga je Vodetova skrivala v svojem ljubljanskem stanovanju, čeprav je bilo na njegovo glavo razpisanih, kot je sama zapisala, milijon takratnih din.

Potem ko je po Obznani komunistična stranka morala preiti v ilegalo, so se pojavile potrebe po organiziranju legalnih organizacij, med njimi

tudi ženskih, na primer feministične Alianse, ki se je borila za enakopravnost žena na vseh področjih javnega in privatnega življenja. Feministična Aliansa se je kmalu po ustanovitvi reorganizirala v žensko gibanje, kjer je bila Vodetova prva tajnica, nato pa do razpusta zaradi protesta proti slabemu ravnanju s političnimi zaporniki predsednica.

Po njenem je bila v obdobju med obema vojnama najplodnejše obdobje protihitlerjevske borbe. Leta 1938 je bil sporazumno s komunistično stranko ustanovljen meddruštveni Narodnoobrambni svet, ki je zajel vse ženske organizacije, razen katoliških, ker so izjavile, da se ne počutijo ogrožene od nikogar. Proti prodirajočemu hitlerizmu so se borile s članki v časopisju, predvsem v Ženskem svetu, Ženi in domu ter Jutru, s predavanji po radiu in društvi ter učiteljskih zborovanjih. Skupaj s Ciril-Metodovim društvom pa so organizirali tudi narodnoobrambno delo po šolah. Tako so se ljubljanske šole dopisovale z obmejnimi in jih obdarovale ter prilejale izlete na mejna območja. Leta 1940 je Ženska zveza poslala peticijo takratnemu jugoslovanskemu ministrskemu predsedniku Cvetkoviću, v kateri so zahtevali izpust zapornikov iz Bileče, med njimi tudi Pepec Kardež. Drugo peticijo pa so sestavile in podpisale žene rudarjev, pridružile pa so se jim še ženske organizacije, ki so poizkušale za podpisnike pridobiti tudi takratne vplivne osebnosti.¹

Leto pred okupacijo so Vodetovo izključili iz komunistične stranke, ker po sklenitvi pakta med Hitlerjem in Stalinom in po sovjetskem napadu na Finsko ni prenehala s protinacističnim delovanjem.²

Vendar so jo po okupaciji kot predstavnico slovenske sekcije Jugoslovanske ženske zveze vključili v Vrhovni plenum OF, kjer so bile zastopane vse sodelujoče skupine, in sicer julija 1941, ko je bil v stanovanju Kristine Šuler v Ljubljani sestanek predstavnic vseh ženskih društev, ki ga je vodil organizator OF Boris Kidrič.³ Takoj po okupaciji je Vodetova organizirala pomoč štajerskim in gorenjskim begunkam, ki so se oglašale pri njej. Najprej jim je pomagala z denarjem, zatem pa zanje ustanovila delovni krožek v Domu učiteljic, kjer so izde-

¹ Arhiv Zveze združenj borcev Ljubljana Center, življenjepis Angele Vode, učiteljice v Ljubljani.

² Nova revija, 24/25, Frančiška Buttolo: Pogovor z Angelo Vode, str. 2788-2791.

³ Arhiv Republike Slovenije (dalje AS) enota Kongresni trg, f. 527, mapa 2, neznan avtor: Historiat dela partije med ženami v Ljubljani 1941-1945.

lovale pletenine in jih nato preko odhora tega krožka razprodale, in dobile denar kot pomoč za preživetje. Preko Franje Babškove je bila pri zbiranju pomoči za partizane povezana z magistratnimi uradnicami, preko dr. Finkove z zdravniki in preko Draga Supančiča z učitelji.⁴

Vendar pa je bila že decembra 1941 s svojo skupino Jugoslovansko žensko zvezo izključena iz OF. Eden izmed vzrokov je bil, da je "partija kmalu razkrinkala namene te skupine, da hoče dobiti monopol nad vsemi ženami v fronti, ne pa dobiti za fronto ženske množice...". Zato je partija najprej skušala skupino Jugoslovanske ženske zveze razširiti z zastopnicami osnovnih skupin fronte. Poslala je v zvezo učiteljico Mileno Sušnik, krščanski socialisti so poslali Jožico Toman, Sokoli pa Marto Pustišek. Razen njih je bilo vključenih še več drugih, ki jim je partija odredila določene odgovornosti v fronti. Partija se je trudila, da hi Jugoslovanska ženska zveza opustila svojo težnjo po monopolu nad ženami v fronti. Toda to ni dosegla, ker so hile voditeljice zveze sovražno nastrojene, kar so pokazale ob proglasu glavnega štaba NOV in POJ o izdajstvu Draže Mihajloviča /oktober 1941/, ki je užival med temi predstavnicami velike simpatije. Partija je pred predstavnicami Jugoslovanske ženske zveze odločno postavila vprašanje: ali za izdajalec Mihajloviča, ali za fronto. Zveza se Mihajloviču ni odrekla, zato je bila izključena iz fronte. Vodetova se je po izključitvi povezala s "sredino", stopila kasneje v podporno akcijo škofa Rožmana, se vključila v Nagodetovo skupino in končala pred ljudskim sodiščem kot špijonka.⁵

Angela Vode v svojem dnevniku take trditve zavrača. Predvsem jo moti trditev o težnji po monopolu. "Na sestanku Ženske zveze s Kidričem so ženske mene predlagale za zastopnico v plenumu OF. Oh, bilo je menda res 18 skupin, sami levičarji iz teh skupin so prišli v poštev kot zastopniki. Vodil je Kidrič in nihče drug, torej KP od prvega trenutka dalje. Naša težnja po monopolu se je javljala menda v tem, da smo si drznile postaviti nekatera vprašanja naprimer kako postavlja fronta vprašanje Trsta, dalje dvom, ali je bila SZ upravičena napasti Finsko in nekatera druga vprašanja. Nezmotljivi voditelji so bili besni. Kidrič mi je rekel, naj prenehajo ženske s temi vprašanji, Trst bo imela tista država, ki bo prej komunistična. Glede Finske menda Zihert: to so razcapanci, SZ bi davno lahko zmagala, pa je iz taktičnih razlogov zavlačevala. Pri sejah plenuma sem videla, da nihče ne postavlja vprašanj, da vsi samo kimajo. Bili so vsi bolj pametni, ker so vsi vedeli, kako se s komunisti češnje zoblje. Ker so vedeli, da bom

ostala na svojem stališču, so začeli gnojnico zlivati name po vseh političnih krožkih in privatno. Seveda sem vse zvedela in sem prenehala hoditi na seje plenuma in povedala zakaj. Nihče me pa ni izključil, ker sem samo odstopila. Kar se tiče Draže Mihajloviča je res, da smo se drznile vprašati Njegovo veličanstvo (Toneta) Fajfarja, zakaj se OF nebi povezala z gibanjem Draže Mihajloviča. Odkrito smo povedale, ker nismo imele kaj skrivati, naše vtise o Mihajloviču. Bemotov sin, nečak Vide Tomšič me je opozoril na potrebo sodelovanja z Mihajlovičem, ki je takrat, v dobi najintenzivnejše borbe proti nacizmu vodil izvidniško službo proti hitlerjanski dejavnosti v Sloveniji. Bemot, Vidin nečak je z njim sodeloval z vednostjo V.T. Ker so vsi vedeli, da sem veliko delala proti fašizmu, me je nečak Bemot povezal z Mihajlovičem, s katerim sem se dvakrat sestala v kavarni. Med drugim se je pritoževal čez Nediča, ker je premo drugo resno vzel hitlerjansko nevarnost. Imela sem vtis, da je iskren nasprotnik fašizma in se je pritoževal čez klerikalec, ki da nimajo smisla za to državno skupnost. Videla sem, da mu gre zares za Jugoslavijo, kar se pri mnogih drugih Srbih to ni občutilo. Iskal je sodelavce, protifašistične borec in priznal, da je našel najboljše med slovenskimi komunisti. Imenoval je celjskega Diehla (ki je svoj idealizem drago plačal) (op. A.V). Če je bila torej OF v bistvu boj proti okupatorju, zakaj nebi mogli sodelovati z Mihajlovičem, ki je bil vseskozi iskren borec proti nacizmu. To vprašanje smo postavile. To je bilo za tiste čase res drzno, kajti Mihajlovič je imel pri nas zlasti med nacionalisti dosti pristašev, posebno pa so stali za njim Srbi. Torej je bil naperjen boj z vsemi sredstvi proti njemu. Ta sredstva so preseglala vse. Štebi Tone je bil takrat na terenu, ko so v Užicah skočili partizani v hrbet Mihajloviču. A Poročevalec je prinesel prav nasprotno poročilo: da so Mihajlovičevi ljudje izigrali partizane in jim skočili v hrbet. Štebi je povedal, da je poročilo zmotno. Čez nekaj dni so ga Italijani aretirali in ga ustrelili kot prvega talca - poleg Aleša Stanovnika, ki je tudi izrazil neke dvome. Seveda o teh dogodkih si Fajfarju nismo upale omeniti - vprašale smo samo glede skupnega boja proti okupatorju. Tedaj pa je odprl Fajfar svojo golido gnojnice, ki je kar deževala. Vsi so imeli nanizan register psov, ki so jih na sestankih vsipali na nasprotnike. Tako je Tone Fajfar dobojeval boj, ko je nastopilo vprašanje Draže Mihajloviča.⁶ Toda kljub njeni izključitvi ali odstopu iz vrhovnega plenuma OF vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v mestu z njo ni prenehalo sodelovati, kajti Vladimir Krivic, član ljubljanskega partijskega poverjeništvu, je septembra 1942 poročal Edvardu Kar-

⁴ Glej op. 1.
AS, enota Tomšičeva, f. 12, Jožica Kovač Aleksandra; Moje sodelovanje z Angelo Vode.

⁵ Glej op. 3.

⁶ Dnevnik Angele Vode, ki ga je sprva hranila Mojca Prinčič in ga dala na vpogled avtorju. Sedaj ga hrani nečak Angele Vode Janez Spindler.

delju, da "o kaki izoflaciji Vodetove ni govora" in menil, da jo je k škofu dr. Gregoriju Rožmanu glede karitativne akcije za internirance nekdo "vlekel" povsem slučajno.⁷ Krivic je sicer mesec kasneje svoje mnenje spremenil in Kardelju poročal, da je Vodetova poizkušala tudi krščanske socialiste pridobiti za sodelovanje s t.i. belo gardo, predvsem Jožico Toman, kateri je govorila, da jo bo partija izignala. Po njegovem mnenju so bile prvotne informacije pravilne in da ji bodo kljub temu dali možnost, da odstopi od bele garde in prizna "pojavnost škodljivost in nečastnost in nediscipliniranost tega koraka".⁸ Po t.i. božičnih racijah konec leta 1942, v katerih so nasprotniki OF pozaprli precej Ljubljančanov, se je Tomanova ponovno pogovarjala z Vodetovo, da bi se s svojo skupino ponovno vključila v OF, vendar so se "pogovori vlekli v nedogled".⁹ Ob tem naj poudarim, da partijsko vodstvo še do februarja 1943 ni prepovedalo Jožici Toman in Jelci Vazzaz, da bi se družili z Vodetovo, v kateri sta videli vzor. Obe aktivistki sta jo obveščali o marsikateri podrobnosti. Mira Tomšič iz ljubljanskega partijskega vodstva je menila, "da je potrebno, da jo ženske same spoznajo po njenih dejanjih. Sedaj smo ji pustili široke možnosti". Januarja 1943 so jo celo povabili, da bi pristopila k novonastali Protifašistični zvezi. Seveda pa so vedeli tudi za "separatno sestajanje" Vodetove in Tomanove.¹⁰

Vodetova je bila prvič aretirana v času nemške okupacije Ljubljane, 5. februarja 1944, nekaj dni zatem, ko je v Slovenskem domu izšel članek, ki je opisoval njeno "razdiralno delo" in jo imenoval "rdečo pionirko". Poslana je bila v taborišče Ravensbrück, kjer je opravljala delovno obveznost v tovarni Siemens. "Po izrednem naključju" je bila po nekaj mesecih izpuščena,

zahvaljujoč posredovanju nemškega majorja Biela, upravnika ljubljanske oficerjske menze, ker se je ta hotel s tem oddolžiti njeni sestri za pomoč njegovi bolni ženi, ko je le-ta prišla za njim v Ljubljano. Vendar se Vodetova v Ljubljani ni mogla zaposliti, ker je general Rupnik, šef pokrajinske uprave, 17. januarja zavmil njeno prošnjo za ponovno poučevanje, ker je bil seznanjen z njenim prepričanjem in predhodno dejavnostjo.¹¹ Po osvoboditvi Ljubljane je delovala v uličnem odboru, bila predsednica šolskega odbora in napisala spomine na bivanje v taborišču Ravensbrück. Leta 1947 pa je prišla "bolj slučajno kot namerno v stik z nekaterimi člani takoiimenovane Nagodetove skupine", to je s člani Stare in Nove Pravde in bila istega leta obsojena na 20 let zapora in leta 1952 izpuščena. Leta 1959, ko je bila stara 68 let, je napisala prošnjo za sprejem v Zvezo borcev, ki pa je bila zavrnjena.¹² Ker pa so se nekateri boreci temu čudili, so v reviji Borec objavili izjavo, v kateri na kratko opisujejo njeno dejavnost pred okupacijo, ob priznavanju dejstva, da je res sodelovala z naprednimi gibanji in v njih zavzemala celo vodilna mesta. Za delo med okupacijo pa so ji očitali, da je bila med tistimi, ki so poizkušali razbiti OF, kar se je posledično pokazalo tudi v povojnem procesu. Članek v Borecu zaključujejo z vprašanjem, ali naj borčevska organizacija "sprejme v svoje vrste take članice".¹³

Kdor bo poleg njenega političnega delovanja hotel osvetliti njeno delovanje v celoti, bo moral poleg objavljenih del kot so samostojne Žena v današnji družbi, Spol in usoda, Žena i fašizam, Pomen pomožnega šolstva in njegov razvoj v Jugoslaviji upoštevati še razne časopisne članke in njeno zbirko, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije v svoji enoti na Kongresnem trgu.¹⁴

⁷ Dokumenti ljudske revolucije Slovenije (dalje D.L.R.S.) 3, dok št. 107, pismo Vladimirja Krivica Edvardu Kardelju 24. septembra 1942.

⁸ D.L.R.S. 3, dok. št. 351, pismo Vladimirja Krivica Edvardu Kardelju, 7. oktobra 1942.

⁹ D.L.R.S. 4, dok. št. 209, pismo Lidije Šentjore Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije, 30. decembra 1942.

¹⁰ AS, enota Tomšičeva, a.c. 1710, pismo Mire Tomšič Borisu Kihliču, 10. februarja 1943.

¹¹ Glej op. 1.

¹² Glej op. 1 in 2.

¹³ Borec 1959, št. 8, str. 400.

¹⁴ AS, enota Kongresni trg, zbirka Angela Vode.